

## วิวัฒนาการงานนวกกรรมในพระพุทธศาสนาเถรวาท EVOLUTION OF NAVAKAMMA IN THERAVADA BUDDHISM

พศิน สินมา<sup>1</sup>, พระศรีวินยาภรณ์ ดร.<sup>2</sup>

บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยมหามกุฏราชวิทยาลัย

Pasin Sinma<sup>1</sup>, Phra Srivinayaphon, Dr.<sup>2</sup>

Graduate School, Mahamakut Buddhist University

Corresponding Author E-mail: pasin.sinma69@gmail.com

(Received : January 4, 2025 ; Edit : January 14, 2025; accepted : January 17, 2025)

### บทคัดย่อ

บทความวิชาการนี้มีวัตถุประสงค์ 1) เพื่อศึกษาวัดในพระพุทธศาสนาเถรวาท 2) เพื่อศึกษาวิวัฒนาการงานนวกกรรมในพระพุทธศาสนาเถรวาท ผลการศึกษาพบว่า

1. วัดเป็นสถานที่สำคัญในการประกอบพิธีกรรมทางพระพุทธศาสนาและเป็นที่พักอาศัยของพระสงฆ์ วัดในพระพุทธศาสนาเถรวาทสามารถจำแนกออกเป็น 2 ประเภท ได้แก่ วัดที่ได้รับพระราชทานวิสุงคามสีมาและสำนักสงฆ์ ซึ่งมีการจัดพื้นที่ในวัดเป็นเขตต่างๆ ได้แก่ เขตพุทธาวาส เขตสังฆาวาส และเขตธรณีสงฆ์ โดยแต่ละเขตมีหน้าที่เฉพาะในการประกอบพิธีกรรมพักอาศัย และใช้ประโยชน์ตามลักษณะของพื้นที่ในวัด

2. งานนวกกรรมในพระพุทธศาสนาเถรวาทมีวิวัฒนาการตั้งแต่สมัยพุทธกาลจนถึงปัจจุบัน โดยงานนวกกรรมในพระพุทธศาสนาเถรวาทเริ่มต้นจากการสร้างเสนาสนะสำหรับพระพุทธรูปและพระสาวก ก่อนจะพัฒนาในแต่ละยุค โดยในยุคสุโขทัยอยุธยาเน้นการสร้างพระอุโบสถและกุฏิสำหรับพระสงฆ์ ยุคธนบุรีมีการสร้างเจดีย์ทรงลังกา และยุครัตนโกสินทร์เน้นการพัฒนาศาลาการเปรียญและกุฏิพระสงฆ์ สำหรับในยุคปัจจุบัน การพัฒนาวัดมีเป้าหมายให้เป็น รมณีสถาน ด้วยการนำหลักสัปปายะ 4 อย่าง ได้แก่ อาวาสสัปปายะ อาหารสัปปายะ บุคคลสัปปายะ และธรรมสัปปายะ มาประยุกต์ใช้ เพื่อให้วัดเป็นสถานที่ที่เหมาะสมกับการปฏิบัติธรรม และการพัฒนาจิตใจของพระสงฆ์และประชาชน รวมถึงการปรับปรุงทัศนภายในวัดให้เป็นไปตามหลัก 5 ส. อันประกอบด้วย 1) สะสาง หมายถึง กำจัดสิ่งไม่จำเป็น 2) สะดวก หมายถึง การจัดเก็บและการเข้าถึงง่าย 3) สะอาด หมายถึง ทำความสะอาดและตรวจสอบ 4) สร้างมาตรฐาน หมายถึง กำหนดกฎระเบียบ 5) สร้างวินัย หมายถึง รักษามาตรฐานและปรับให้ทันสมัย เพื่อสร้างบรรยากาศที่เอื้อต่อการฝึกฝนธรรมะและการดำเนินชีวิตที่มีความสุข

**คำสำคัญ :** วิวัฒนาการ, นวกกรรม, พระพุทธศาสนาเถรวาท

### Abstract

This academic article aims to 1) to study temples in Theravada Buddhism 2) to study the evolution of the navakamma in Theravada Buddhism The result of the study found that :

1. Temples are important places for performing Buddhist ceremonies and places for monks to stay. Temples in Theravada Buddhism can be divided into two types: temples that have received royal merit (wisaungkhamasima) and monasteries. The area in the temple is organized into different zones, including: Buddhawat Zone, Sangkawat Zone and Sangha Zone which each zone has a specific function for performing ceremonies, staying and using the area according to the characteristics of the temple zones.

2. Navakamma in Theravada Buddhism has evolved from the time of the Buddhist era to the present. Innovation working in Theravada Buddhism begins with the construction of residences for the Lord Buddha and his disciples before developing in each era. In the Sukhothai and Ayutthaya periods, emphasis was placed on building a temple and cloister for monks. In the Thonburi period, a Lankan-shaped pagoda was built and the Rattanakosin era emphasized the development of the prayer hall and cloister for monks. In the present era, the development of the temple aims to become a religious place. By applying the 4 principles Suppaya, namely Avasa sappaya, Bhojana sappaya, Puggala sappaya and Dhamma sappaya, to make the temple a suitable place for Dhamma practice and developing the minds of monks and citizens including adjusting the landscape within the temple to be in accordance with the 5 S principles which consist of 1) Clearing up mean Eliminate unnecessary things. 2) Neatness means easy storage and access. 3) Cleaning mean Clean and inspectable 4) Standardizing means setting regulations 5) Discipline means maintaining standards and keeping up to date. These are to create an atmosphere conducive to practicing Dhamma and leading a happy life.

**Keywords :** Evolution, Navakamma, Theravada Buddhism

## บทนำ

ในสมัยพุทธกาลองค์สมเด็จพระสัมมาสัมพุทธเจ้าได้ทรงก่อตั้งพระพุทธศาสนาขึ้นมาในดินแดนชมพูทวีปโดยมีเป้าหมายเพื่อเผยแผ่หลักธรรมคำสอนทางพระพุทธศาสนา อบรมสั่งสอนประชาชนให้เข้าถึงเป้าหมายสูงสุดคือการบรรลุธรรมเป็นพระอรหันต์ และเข้าสู่พระนิพพานตามสติปัญญา บุญบารมีที่มีการสั่งสมมา และสามารถเข้าถึงพระนิพพานอันเป็นการหมดสิ้นจากกิเลสและไม่กลับมาเวียนว่ายตายเกิดในวัฏสงสาร ซึ่งพระพุทธองค์ได้มีการบัญญัติพระธรรมวินัยเป็นหลักในการปกครองและการอยู่ร่วมกันของพระสงฆ์

ความเป็นอยู่ของพระสงฆ์ในสมัยพุทธกาลนั้นจะต้องอาศัยอยู่ตามป่าเขาถ้ำเฝ้าไพรและต้องเที่ยวจาริกไปตามสถานที่ต่าง ๆ ไม่ได้มีที่อยู่อาศัยถาวร ต่อมาพระพุทธองค์ได้ทรงอนุญาตให้มีการสร้างที่อยู่อาศัยของพระสงฆ์โดยเกิดจากความศรัทธาในพระพุทธศาสนาของกษัตริย์ เศรษฐี คหบดีที่มีการสนับสนุนและคอยทำนุบำรุงพระพุทธศาสนา ซึ่งการจัดสร้างวัดและวิหารนั้นจะต้องเป็นไปอย่างถูกต้องตามหลักพระธรรมวินัยซึ่งเรียกว่า งานนวัตรกรรม เป็นการก่อสร้าง บำรุง ซ่อมแซมวัด ตลอดจนการพัฒนาวัดให้เป็นรมณีสถาน สมดังที่ (พระพุทธโฆษาจารย์, 2561 : 1) ได้กล่าวถึงความเป็นรมณีสถานในพระพุทธศาสนาว่า ภายหลังเสร็จออกบรรพชา ได้ไปทรงศึกษาทดลองลัทธิของสำนักสำคัญ ๆ จบแล้ว ตัดสินพระทัยว่ามีใช้ทางที่จะให้ถึงจุดหมาย จึงทรงละเลิกหันมาดำเนินมรรคาของพระองค์เอง โดยเสด็จไปทรงหาภูมิสถานที่จะทรงปฏิบัติภารกิจค้นคว้าทดลอง ในที่สุดทรงพบสถานที่เหมาะสมต่อการบำเพ็ญเพียร ดังที่ตรัสในวาระนั้นว่า

ภูมิสถานอันนี้ เป็นที่รมณียหนอ (‘‘รมณียะ วต ภูมิภาโค’’) มีไพรสนธ์ร่มรื่น น้ำซับน่าน  
 ทั้งมีแม่น้ำไหลผ่าน น้ำใสเย็นชื่นใจ ชายฝั่งท่าน้ำก็ราบเรียบ ทั้งโคจรคามก็มีอยู่ โดยรอบ  
 เป็นสถานที่เหมาะสมจริงหนอ ที่จะบำเพ็ญเพียร สำหรับกุลบุตรผู้ต้องการทำความเพียร

งานนวัตรกรรมในพระพุทธศาสนา เป็นการก่อสร้าง พัฒนา และบูรณะปฏิสังขรณ์วัด ซึ่งมีบทบาทสำคัญในการรักษาและส่งเสริมสถานที่ทางศาสนาให้คงอยู่ในสภาพที่เอื้อต่อการปฏิบัติธรรมและเผยแผ่พระพุทธศาสนา นอกจากนี้ในปัจจุบัน งานนวัตรกรรมยังได้ขยายขอบเขตไปสู่รูปแบบของงานสาธารณูปการ โดยมุ่งเน้นการพัฒนาสิ่งอำนวยความสะดวกต่าง ๆ ภายในวัด เพื่อประโยชน์ต่อพระสงฆ์และพุทธศาสนิกชน โดยงานนวัตรกรรมนั้นมีความสำคัญหลายประการได้แก่ 1) การรักษามรดกทางศาสนา ช่วยคงไว้ซึ่งศาสนสถานที่เป็นแหล่งเรียนรู้และปฏิบัติธรรม 2) การสนับสนุนการปฏิบัติธรรม จัดเตรียมสถานที่และสิ่งอำนวยความสะดวกเพื่อเอื้อต่อการฝึกฝนจิตใจและพัฒนาตน 3) การส่งเสริมความสามัคคี: งานนวัตรกรรมมักเป็นกิจกรรมที่เปิดโอกาสให้ชุมชนมีส่วนร่วม สร้างความสามัคคีระหว่างพระสงฆ์และชุมชน 4) การเผยแผ่พระพุทธศาสนา: ช่วยเสริมสร้างภาพลักษณ์ที่ดีของศาสนา และส่งเสริมให้คนรุ่นหลังเข้ามศึกษาและปฏิบัติตามหลักธรรม

ด้วยเหตุนี้งานนวัตรกรรมจึงมีความสำคัญต่อการพัฒนาวัด ถาวรวัตถุในพระพุทธศาสนาให้ดำรงอยู่เพื่อสร้างคุณค่าคุณประโยชน์แก่พระสงฆ์ที่อาศัยอยู่ในวัดและประชาชนที่เข้ามาทำบุญ การศึกษาวิวัฒนาการงานนวัตรกรรมในพระพุทธศาสนาเกรวาทจะทำให้ทราบถึงที่มาของวัดในพระพุทธศาสนา รูปแบบการวางผังบริเวณพื้นที่ภายในวัดงานนวัตรกรรมที่ปรากฏในคัมภีร์ทางพระพุทธศาสนา ตลอดจนวิวัฒนาการของงานนวัตรกรรมในพระพุทธศาสนาเกรวาทจากอดีตจนถึงปัจจุบัน

จากเหตุผลดังกล่าว ผู้เขียนมีความสนใจศึกษาเรื่องงานนวัตรกรรมในพระพุทธศาสนา เนื่องจากเห็นว่าเป็นประเด็นสำคัญที่ช่วยสะท้อนถึงวิวัฒนาการของพระพุทธศาสนาในเชิงโครงสร้างและวัฒนธรรม อีกทั้งยังเป็นหัวข้อที่มีความเกี่ยวข้องกับการพัฒนาศาสนสถานและการส่งเสริมคุณประโยชน์ให้แก่พระสงฆ์และพุทธศาสนิกชนในสังคมปัจจุบัน การศึกษานี้จึงมุ่งเน้นไปที่การสำรวจและวิเคราะห์วิวัฒนาการของงานนวัตรกรรมในพระพุทธศาสนาเกรวาท โดยเฉพาะในแง่ของการก่อสร้าง บำรุง และพัฒนาวัด รวมถึงการศึกษาถึงความเปลี่ยนแปลงของงานนวัตรกรรมในแต่ละยุคสมัย เพื่อให้เกิดความเข้าใจที่ลึกซึ้งยิ่งขึ้นเกี่ยวกับบทบาทของงานนวัตรกรรมในพระพุทธศาสนา

## วัดในพระพุทธศาสนาเกรวาท

ตามพระราชนิพนธ์นิติคณะสงฆ์ประเทศไทย พุทธศักราช 2535 ได้กำหนดว่า วัดมี 2 ชนิด คือ (สมคิด จิระทัศนกุล, 2543 : 9-14)

**วัดที่ได้รับพระราชทานวิสุงคามสีมา** หมายถึง เขตพื้นที่ที่พระสงฆ์ขอพระราชทานพระบรมราชานุญาตเพื่อใช้จัดตั้งวัดขึ้นในทางปฏิบัติการขอพระบรมราชานุญาตจะขอเฉพาะวัดที่ได้รับพระราชทานวิสุงคามสีมา เฉพาะพื้นที่ที่ตั้งพระอุโบสถเท่านั้นจะถือว่าเป็นวัดที่ถูกต้องตามกฎหมายและมีฐานะเป็นนิติบุคคล

วัดประเภทนี้สามารถแยกย่อยออกได้เป็น 2 ประเภท

วัดหลวงหรือพระอารามหลวง หมายถึง วัดที่สร้างขึ้นโดยพระมหากษัตริย์หรือพระบรมวงศานุวงศ์หรือวัดที่ได้รับการสร้าง

ขึ้นโดยรัฐบาลหรือประชาชนทั่วไป แล้วทรงรับไว้ภายใต้การอุปถัมภ์ของพระองค์ แต่เดิมนั้นยังไม่มีการจัดแบ่งพระอารามหลวงอย่างเป็นทางการ เพียงแต่มีการแบ่งประเภทพระอารามหลวงออกเป็นหลายระดับมักอาศัยการประเมินตามสถานการณ์หรือการคาดเดา เช่น การพิจารณาจากพระราชทานเทียนพรรษาซึ่งมีเทียนจำนวนหนึ่งหรือมากกว่านั้น หรือจากบรรดาศักดิ์ที่พระราชทานแก่เจ้าพนักงานที่รับผิดชอบดูแลเรื่องการจัดระเบียบของวัด เป็นต้น หลังจากนั้น กระทรวงธรรมการร่วมกับกระทรวงพระคลังมหาสมบัติได้ดำเนินการจัดระเบียบพระอารามหลวงเพื่อประเมินค่าใช้จ่ายในการบำรุงรักษาหลังจากยกเลิกการจัดสรรเงินของวัด แต่ไม่ได้ถูกนำมาใช้เป็นเกณฑ์ในการจัดระเบียบพระอารามหลวงการจัดการพระอารามหลวงให้มีระเบียบและแบบแผนที่ชัดเจน ดังนั้น ในปี พ.ศ. 2458 พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้มีการจัดระเบียบพระอารามหลวงให้เป็นระบบระเบียบและมีแบบแผนตั้งแต่นั้นเป็นต้นมา (ราชกิจจานุเบกษา, 2458 : 284) ในครั้งนั้น พระอารามหลวงหมายถึง วัดที่สร้างขึ้นโดยสมเด็จพระเจ้าแผ่นดิน สมเด็จพระราชาธิบดี หรือสมเด็จพระยุพราช หรือทรงปฏิสังขรณ์ด้วยพระองค์เอง หรือในนามของบุคคลอื่น รวมถึงวัดที่พระบรมวงศานุวงศ์และข้าราชการชั้นผู้ใหญ่สร้างหรือปฏิสังขรณ์ และทรงรับไว้ในความอุปถัมภ์ของแผ่นดิน ต่อมาความหมายนี้ได้ขยายครอบคลุมถึงวัดราษฎร์ที่ประชาชนสร้างหรือปฏิสังขรณ์ซึ่งทรงเห็นสมควรยกย่องเป็นพิเศษและโปรดเกล้าฯ รับไว้เป็นพระอารามหลวง

### 1.2 วัดราษฎร์ หมายถึง วัดที่ราษฎรทั้งหลายสร้างขึ้นตามศรัทธา

2. **สำนักสงฆ์** คือ สำนักสงฆ์เป็นสถานที่พำนักของพระภิกษุสงฆ์ ซึ่งไม่ได้รับพระบรมราชานุญาตให้ใช้ที่ดินนั้นในการจัดตั้งเป็นวัด จึงไม่มีพระอุโบสถสำหรับประกอบพิธีสังฆกรรม

การแบ่งระดับของวัดหรือพระอารามหลวง แบ่งออกเป็น 3 ชั้น คือ

ก. พระอารามหลวงชั้นเอก หมายถึง วัดที่มีเจดีย์สถานสำคัญ เป็นวัดที่บรรจุพระบรมอัฐิหรือวัดที่มีเกียรติอย่างสูง มีเจ้าอาวาสเป็นพระราชาคณะชั้นผู้ใหญ่ขึ้นไป

ข. พระอารามหลวงชั้นโท หมายถึง วัดที่มีเกียรติ มีเจ้าอาวาสเป็นพระราชาคณะชั้นสามัญขึ้นไป

ค. พระอารามหลวงชั้นตรี หมายถึง วัดที่มีเกียรติหรือวัดสามัญ เจ้าอาวาสเป็นพระครูชั้นสูงขึ้นไป

สรุปว่า วัดในพระพุทธศาสนาเถรวาทแบ่งเป็น 2 ประเภทหลักตามพระราชบัญญัติคณะสงฆ์ พ.ศ. 2535 ได้แก่ วัดที่ได้รับพระราชทานวิสุงคามสีมา ซึ่งเป็นวัดถูกต้องตามกฎหมาย แบ่งเป็น วัดหลวง (สร้างหรืออุปถัมภ์โดยพระมหากษัตริย์หรือรัฐบาล) และ วัดราษฎร์ (สร้างโดยประชาชน) อีกประเภทคือ สำนักสงฆ์ ซึ่งไม่มีพระอุโบสถและไม่ได้รับพระราชทานวิสุงคามสีมา พระอารามหลวงแบ่งเป็น 3 ชั้นตามความสำคัญ: ชั้นเอก (มีเจดีย์สถานสำคัญและเจ้าอาวาสเป็นพระราชาคณะชั้นผู้ใหญ่), ชั้นโท (เจ้าอาวาสเป็นพระราชาคณะชั้นสามัญขึ้นไป), และชั้นตรี (เจ้าอาวาสเป็นพระครูชั้นสูง)

### กำเนิดวัดในประเทศไทย

การเผยแผ่พระพุทธศาสนาในยุคหลังพุทธกาลไม่นาน มีลักษณะพิเศษมีเจตนารมณ์ของชุมชนเป็นส่วนใหญ่ มีพลัง มีอำนาจสามารถนำหรืออัญเชิญพระบรมสารีริกธาตุไปประดิษฐาน ณ ถิ่นต่าง ๆ ดังนั้น สถานที่ที่พระพุทธศาสนาไปเจริญรุ่งเรือง จึงมีสถูปสำหรับบรรจุพระบรมสารีริกธาตุไว้เป็นประธานในสถานที่สำคัญ ๆ ในดินแดนแถบนี้ เช่น เมืองลำนช้าง ลำนนา เมืองละโว้ เมืองศรีวิชัย เมืองพิมาย ตลอดจนมาเป็นเมืองไชยา ลพบุรี สุโขทัย ลำนนา อโยธยา หรือที่พระธาตุพนม ซึ่งเชื่อกันว่าเป็นเจดีย์บรรจุพระบรมสารีริกธาตุที่เก่าแก่ที่สุดแห่งหนึ่งในประเทศไทย (โชติ กล้วยนิมิตร, 2539 : 86)

ในทศวรรษของเสฐียรโกเศศ หากพิจารณาการเกิดวัดในบริบทชุมชนหรือชาวบ้านแล้ว การมีพระสถูปเจดีย์ พระพุทธรูปสำหรับให้ชาวพุทธไว้สักการะ เพื่อแสดงออกถึงความเชื่อและความภักดีให้เห็นเป็นรูปธรรม จนเป็นวัดวาอาราม มีพระสงฆ์ มีระเบียบแบบแผน มีพิธีกรรมต่าง ๆ เกิดตามมา แล้วเกิดเป็นสถาบันทางศาสนาขึ้นในที่สุด ทั้งนี้ก่อนที่จะมีสถูปเจดีย์นั้น มีศาลพระภูมิเจ้าที่หรือเทวตาประจำหมู่บ้านก่อน อาจเรียกว่า พระภูมิบ้าน พระภูมิสวน พระ-ภูมินา หรือพระภูมิเจ้าที่ หรือแม้กระทั่งเมื่อมีวัดแล้วยังมีศาลเทพารักษ์ภายในวัด ทั้งนี้เพื่อสะท้อนถึงสิ่งยึดเหนี่ยวทางจิตใจของชาวบ้าน (เสฐียรโกเศศ, 2521 : 422-424 )

หากพิจารณาในแง่สถาบันหรือโดยผู้นำ การสร้างวัดอาจเป็นการเริ่มต้นจากการสร้างสถูปเจดีย์ก่อน แล้วจึงมีเสนาสนะประกอบสำหรับเป็นที่พักอาศัยแก่ผู้ดูแล และอำนวยความสะดวกแก่ผู้มาสักการบูชา เมื่อมีผู้เลื่อมใสศรัทธามากขึ้น จึงได้มีการก่อสร้างอาคารเพื่อใช้ประโยชน์ในภายหลังตามมา เพียงแต่ไม่ปรากฏชัดว่าจะเป็นอาคารรูปแบบใดเพียงแต่สร้างขึ้นตามความจำเป็นและเหมาะสม หรือสร้างขึ้นตามประโยชน์ใช้สอย ภายหลังจึงเริ่มมีการวางแผนผังของวัด ขนาดของอาคารขึ้นอยู่กับกำลังความสามารถของผู้สร้างที่อาจวิจิตรประณีตบรรจง จึงมีวัดและประเภทของวัดเกิดขึ้น เช่น วัดที่อุปถัมภ์โดยพระเจ้าแผ่นดิน จัดไว้ในประเภท “วัดอนุสาวรีย์” มีเพียงโบสถ์ วิหาร เจดีย์บรรจุพระบรมสารีริกธาตุ แต่ขาดบริเวณที่อยู่อาศัยสำหรับพระสงฆ์ เช่น วัดในพระบรมมหาราชวัง ส่วนวัดที่สร้างขึ้นในท้องถิ่น หรือ “วัดประจำท้องที่” หรือ “วัดอรัญญิก” เป็นวัดอีกประเภทหนึ่งที่สร้างโดย

ประชาชนที่มีความเลื่อมใสศรัทธา ซึ่งไม่มีขนาดหรือความวิจิตรบรรจงเช่นเดียวกับวัดประเภทแรกและมีที่พำนักสำหรับพระสงฆ์อยู่ด้วย เช่น วัดอรัญญิก

สมัยพระพุทธศาสนาหลังลัทธิลังกาวงศ์เข้ามาในสุโขทัย (นารถ โพธิประสาท, 2542 : 25-26)

สรุปว่า การกำเนิดวัดในประเทศไทยเริ่มต้นจากการเผยแผ่พระพุทธศาสนาในยุคหลังพุทธกาล ซึ่งการสร้างสถานที่ศักดิ์สิทธิ์ เช่น สถูปเจดีย์และพระพุทธรูป เป็นการแสดงออกถึงความเชื่อและความศรัทธาของชุมชนในพื้นที่ต่างๆ เช่น เมืองลำนนาสุโขทัย และอยุธยา โดยมีพระบรมสารีริกธาตุหรือพระพุทธรูปเป็นสัญลักษณ์สำคัญในสถานที่เหล่านี้ ซึ่งต่อมาได้พัฒนาเป็นวัดที่มีพระสงฆ์และพิธีกรรมต่างๆ เกิดขึ้นภายในวัด. การสร้างวัดเริ่มต้นจากสถูปเจดีย์ที่ประดิษฐานพระบรมสารีริกธาตุ ก่อนจะมีเสนาสนะ (ที่พัก) สำหรับพระสงฆ์ และอาคารอื่นๆ ตามความจำเป็น วัดที่สร้างโดยพระเจ้าแผ่นดินมักจะมีรูปแบบที่วิจิตรบรรจง เช่น วัดในพระบรมมหาราชวัง ขณะที่วัดที่สร้างโดยชาวบ้านมักเป็นวัดท้องถิ่นที่มีความเรียบง่าย

### ประเภทของวัดในพระพุทธศาสนา

วัดในพระพุทธศาสนาถือเป็นศูนย์กลางสำคัญทางศาสนาวัฒนธรรมของชุมชน และวัดยังเป็นศูนย์รวมกิจกรรมทางศาสนาของผู้คนในสังคม การศึกษาประเภทของวัดจึงช่วยให้เกิดความเข้าใจถึงความสำคัญบทบาทของวัดในพระพุทธศาสนา ซึ่งสะท้อนถึงความเชื่อ วิถีชีวิตของชาวไทย ประเภทของวัดในพระพุทธศาสนา มีดังนี้

1) วัดอรัญวาสี ส่วนใหญ่นิยมตั้งอยู่ในบริเวณที่เป็นป่าเขาไม่ไกลจากแหล่งน้ำธรรมชาติ เป็นวัดที่มีองค์ประกอบในแง่สถาปัตยกรรมที่เป็นอาคารไม่มากนัก ทั้งไม่เน้นการกำหนดแบบแผนทั้งในเชิงของรูปแบบและแผนผังรวมที่มีกฎเกณฑ์ตายตัว ทุกอย่างเป็นการปรับตัวให้กลมกลืนกับธรรมชาติ อาคารหลังที่สำคัญที่สุดของวัด คือ กุฏิและศาลาโถงเอนกประสงค์ (ใช้เป็นหอฉัน หอสดมภ์หรือศาลาการเปรียญ) เพราะพระสงฆ์เหล่านี้จะอยู่จำวัดเฉพาะช่วงเช้าพรรษาเท่านั้น เมื่อพ้นฤดูฝนแล้วก็จะมุ่งธุดงค์เข้าป่าลึก ผีกหัตถกรรมฐานจิต และจาริกไปเรื่อย ๆ ก่อนกลับมาจำวัดอีกครั้งเมื่อถึงฤดูเข้าพรรษาใหม่

2) วัดคามวาสี วัดที่ก่อตั้งขึ้นเพื่อเป็นแหล่งพึ่งพิงของชุมชนหรือเมืองโดยตรง โดยพระภิกษุในฝ่ายนี้มีภารกิจหลักในการปฏิบัติงานด้านพิธีกรรมทางศาสนาและเน้นการเรียนรู้จากหนังสือเพื่อแสวงหาความรู้สำหรับการใช้สั่งสอนฆราวาสมากกว่าการฝึกปฏิบัติวิปัสสนาธุระ ทำให้พระสงฆ์กลุ่มนี้มีความเกี่ยวข้องกับโลกภายนอกอยู่เสมอ (ภัทรบูล ฤทธิเต็มและพระมหาชุตีภัก อภินันโท, 2565 : 78)

สรุปว่า วัดในพระพุทธศาสนาเป็นศูนย์กลางศาสนาและวัฒนธรรม แบ่งเป็น วัดอรัญวาสี ซึ่งตั้งในป่า เน้นความกลมกลืนกับธรรมชาติ พระสงฆ์ปฏิบัติกรรมฐานและจาริกธุดงค์ และ วัดคามวาสี ซึ่งตั้งในชุมชน ทำหน้าที่สนับสนุนพิธีกรรมและสอนศาสนาแก่ฆราวาส.

### รูปแบบการวางผังบริเวณและพื้นที่ภายในวัด

การวางผังบริเวณเป็นกิจกรรมที่สำคัญในการจัดการและการพัฒนาพื้นที่ภายในวัด เป็นการกำหนดตำแหน่งที่ตั้งของอาคาร สิ่งปลูกสร้างให้สอดคล้องกับสภาพแวดล้อม ซึ่งประกอบด้วยปัจจัยสำคัญ เช่น ปัจจัยทางธรรมชาติ ปัจจัยด้านสุนทรียภาพ ปัจจัยด้านวัฒนธรรม และปัจจัยการใช้สอยที่ดินหรือการใช้สอยประโยชน์จากอาคาร โดยมีกำหนดเขตไว้ดังนี้

**เขตพุทธาวาส** เป็นเขตสำหรับการวางผังบริเวณวัดในประเทศไทยนั้นวัดโดยทั่วไปนิยมแบ่งเขตพื้นที่ภายในออกเป็น 3 ส่วนใหญ่ ๆ คือ 1) เขตพุทธาวาส 2) เขตสังฆาวาส และ 3) เขตธรณีสงฆ์ สัญลักษณ์หรือสถานที่ประทับขององค์พระสัมมาสัมพุทธเจ้า ในพื้นที่พุทธาวาสมักประกอบด้วยสถาปัตยกรรมสำคัญ ๆ ที่เกี่ยวเนื่องกับพระพุทธองค์และพิธีกรรมทางพระพุทธศาสนา ได้แก่ (คณะกรรมการฝ่ายสาธารณูปการของมหาเถรสมาคม, 2563 : 8-11)

- 1) พระเจดีย์ พระมณฑป พระปรารค์ : อาคารที่ก่อสร้างขึ้นเพื่อเป็นศูนย์กลางในการดำเนินกิจกรรมของวัด
- 2) พระอุโบสถ : อาคารที่จัดไว้สำหรับประกอบพิธีกรรมทางศาสนาในการทำสังฆกรรม
- 3) พระวิหาร : อาคารที่ใช้สำหรับประกอบพิธีทางศาสนาส่วนกันระหว่างพระสงฆ์และฆราวาส
- 4) เจดีย์ มณฑป ปรารค์ : อาคารที่สร้างขึ้นเพื่อบรรจุอัฐิหรือจัดวางเพื่อให้ผังรวมสมบูรณ์
- 5) ศาลา เช่น ศาลาราย : อาคารที่จัดไว้สำหรับเป็นที่พักผ่อนของผู้มาเยือน
- 6) ศาลาทิศ : อาคารที่ใช้ล้อมอาคารสำคัญสำหรับให้คฤหัสถ์นั่งพัก
- 7) พระระเบียง : อาคารที่ล้อมอาคารหลักสำคัญแสดงขอบเขตแห่งพุทธาวาส
- 8) หอไตร : อาคารที่ใช้เก็บรักษาคัมภีร์ทางศาสนา
- 9) พลับพลาเปลื้องเครื่อง : อาคารที่ใช้สำหรับเป็นที่พระมหากษัตริย์เปลี่ยนชุดฉลองพระองค์ในวาระที่ทรง

เสด็จพระราชดำเนินเพื่อการกุศล

**เขตสังฆาวาส** พื้นที่ส่วนหนึ่งของวัดที่จัดไว้สำหรับเป็นที่พักอาศัยของพระภิกษุสงฆ์ เพื่อใช้ในการปฏิบัติกิจส่วนตัวที่ไม่เกี่ยวข้องกับพิธีกรรมทางศาสนา โดยพื้นที่นี้จะประกอบด้วยอาคารและสิ่งปลูกสร้างที่สอดคล้องกับกิจวัตรและวิถีชีวิตของสมณเพศ เช่น

1) กุฏิ : อาคารที่ใช้สำหรับพักอาศัย

2) กัปปิยกุฏิ : โรงเก็บอาหาร

**เขตธรณีสงฆ์** หมายถึง พื้นที่ในพระอารามที่มีการจัดสรรเขตพุทธาวาสและเขตสังฆาวาสถูกกำหนดให้เป็นพื้นที่สำหรับใช้ประโยชน์ในเชิงสาธารณะในรูปแบบต่าง ๆ ตามความเหมาะสมของวัด เช่น

1) ธรรมศาลา : อาคารหรือโรงเทศนาธรรม

2) หอระฆัง : อาคารที่ใช้เป็นเครื่องตีบอกเวลาสำหรับพระภิกษุสงฆ์

3) พื้นที่สีเขียว : พื้นที่เชื่อมระหว่างเขตพุทธาวาสและสังฆาวาส หรือบริเวณหลังวัด

4) พิพิธภัณฑ์ : อาคารที่เก็บรักษาและแสดงวัตถุโบราณหรือสิ่งของสำคัญของวัด

5) ศูนย์เรียนรู้ชุมชน : อาคารที่ประชุมและสถานที่ทำกิจกรรมของวัดและชุมชน

6) ศาลาเอนกประสงค์ : อาคารที่ใช้ประโยชน์ได้หลายอย่างแล้วแต่ความต้องการ

7) เมรุ : อาคารที่ใช้ในการจัดการศพ

สรุปว่า วัดในพระพุทธศาสนาเถรวาทมีวัดที่ดับพระราชทานวิสุงคามสีมาและวัดที่ไม่ได้รับพระราชทานวิสุงคามสีมา มีการแบ่งระดับของวัดเป็นพระอารามหลวงชั้นตรี ชั้นโท ชั้นเอก ทั้งนี้วัดมี 2 ประเภท คือ อรัญญาวาสีและวัดคามวาสี โดยมีลักษณะการแบ่งพื้นที่ภายในวัดโดยมีการแบ่งพื้นที่ เขตพุทธาวาส เขตสังฆาวาสและเขตธรณีสงฆ์

#### งานนวัตรมในคัมภีร์พระพุทธศาสนา

หลักธรรมคำสอนทางพระพุทธศาสนาได้มีการถ่ายทอดด้วยวิธีการมุขปาฐะซึ่งเป็นการท่องจำสืบทอดกันมาภายหลังการปรินิพพานของพระพุทธองค์ได้มีการทำสังคายนาเพื่อให้มีการตรวจชำระหลักธรรมคำสอนทางพระพุทธศาสนาให้มีความถูกต้อง มีการเรียบเรียงและจัดไว้เป็นหมวดหมู่ 3 ปีกุ คือ พระวินัยปิฎก พระสุตตันตปิฎก และอภิธรรมปิฎก ต่อมาภายหลังได้มีพระอรธกถาจารย์ได้อธิบายความเพิ่มเติมจากพระไตรปิฎกให้เกิดความเข้าใจโดยง่ายซึ่งเรียกว่า อรรถกถา งานนวัตรมที่ปรากฏในคัมภีร์ทางพระพุทธศาสนามีดังนี้

“พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงทำธรรมมิกถา ในเพราะเหตุเป็นเค้ามูลนั้น ในเพราะเหตุแรกเกิดนั้น แล้วรับสั่งกะภิกษุทั้งหลาย ว่า ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย เราอนุญาตเสนาสนะ 5 ชนิด คือ วิหาร 1 เรือนมุงแถบเดียว 1 เรือนชั้น 1 เรือนโล้น 1 ถ้ำ 1” (วิ.จ. 9/200/106) ปรากฏในพระวินัยปิฎก จุฬวรรคว่าด้วยการนวัตรมวิหารทั้งหลายว่า

“สมัยนั้น ภิกษุทั้งหลายให้นวัตรมวิหารทั้งหลายจึงกราบทูล เรื่องนั้นแด่พระผู้มีพระภาคเจ้า พระผู้มีพระภาคเจ้ารับสั่งว่า ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย ภิกษุไม่พึงให้นวัตรมวิหารทั้งหลาย รูปใดให้ ต้องอาบัติทุกกฏ.” (วิ.จ. 9/296/158) ปรากฏในพระวินัยปิฎก มหาวรรค ว่าด้วยเรื่องการสร้างโอศกมหาวิหาร ในโอศการาม

“พระราชาทรงถวายมหาทานที่โอศการาม ประทับนั่งอยู่ในท่ามกลางพระภิกษุสงฆ์ ซึ่งนับได้ประมาณหกแสนรูป ทรงปวารณาสงฆ์ ด้วยปัจจัย 4 แล้วตรัสถามปัญหานี้ว่า ข้าแต่ท่านผู้เจริญ ชื่อว่าพระธรรมที่พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงแสดงแล้ว มีประมาณไร พระสงฆ์ถวายพระพรว่า มหาบพิตร ชื่อว่าพระธรรมที่พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงแสดงแล้วนั้น ว่าโดยองค์มีองค์ 9 ว่าโดยชั้นมี 84,000 พระธรรมชั้น. พระราชาทรงเลื่อมใสในพระธรรม แล้วทรงรับสั่งว่า เราจักบูชาพระธรรมชั้น แต่ละชั้นด้วยวิหารแต่ละหลัง ๆ ดังนี้ ในวันเดียวเท่านั้น ได้ทรงสละพระราชทรัพย์ถึง 96 โกฏิ แล้วได้ทรงบังครับพวกอำมาตย์ว่า ไปเถิดพนาย พวกท่านเมื่อให้สร้างวิหารในนครแต่ละนคร จงให้สร้างพระวิหาร 84,000 หลังไว้ในพระนคร 84,000 นครเถิด ดังนี้ ส่วนพระองค์เองได้ทรงเริ่มการงานเพื่อประโยชน์แก่อโศกมหาวิหาร ในโอศการาม. พระสงฆ์ได้ให้พระเถระชื่อว่าอินทคุตตะเถระ ผู้มีฤทธิ์มาก มีอานุภาพมาก สันอาสวะแล้ว เป็นนวกัมมาธิฐาญี พระเถระได้ยังการงานที่ยังไม่สำเร็จนั้น ๆ ให้แล้วเสร็จ ด้วยอานุภาพของตน. พระเถระได้ให้การสร้างพระวิหารสำเร็จลง 3 ปีแล้วด้วยอานุภาพอย่างนั้น” (วิ.มหา. 1/9/87-88) และปรากฏในพระสุตตันตปิฎก ทีฆนิกาย ปาฎิกวรรค ว่าด้วยการสร้างบุพพารามของนางวิสาขา

“นางวิสาขานั้นได้เป็นอุปัฏฐายิกาผู้เลิศของพระทศพล นางได้สละเครื่องประดับนั้นแล้ว ให้สร้างวิหารถวายพระผู้มีพระภาคด้วยทรัพย์เก่าโกฏิแล้ว ให้สร้างปราสาทบนภูมิภาคนครหนึ่ง ปราสาทนั้นประดับด้วยห้องพันห้องอย่างนี้คือที่พื้นชั้นบนมี 500 ห้อง ที่พื้นชั้นล่างก็มี 500 ห้อง. นางคิดว่าปราสาทล้วนอย่างเดียว ย่อมไม่งามดังนี้ จึงให้สร้างเรือน 2 ชั้น 500 หลัง

ปราสาทเล็ก 500 หลัง ศาลายาว 500 หลัง แวดล้อมปราสาทนั้น การฉลองวิหารได้ เสร็จสิ้นลงโดยใช้เวลา 4 เดือน ขึ้นชื่อว่า การบริจาคทรัพย์ไว้ในพระพุทธศาสนาของหญิงอื่น เหมือนการบริจาคของนางวิสาขาผู้ดำรงอยู่ในภาวะความเป็นมาตุคามหาไม่ การบริจาคทรัพย์ไว้ในพระพุทธศาสนาของชายอื่น เหมือนการบริจาคของอนาถปิณฑิกเศรษฐี ผู้ดำรงอยู่ในความเป็นบุรุษก็หาไม่ เพราะอนาถปิณฑิกเศรษฐีนั้นสละทรัพย์ 54 โกฏิ แล้วให้สร้างมหาวิหารชื่อว่าเชตวัน ในที่เชื่อกับมหาวิหารของเมืองอนูราธบุรีในด้านทิศทักษิณของเมืองสาวัตถี นางวิสาขาให้สร้างวิหารชื่อว่าบุพพารามในที่เชื่อกับวิหารของนางอุตตมเทวี ในด้านทิศปราจีนแห่งเมืองสาวัตถี” (ที.ปา. 15/72/167)

ในอรรถกถาวันกัมมิกสูตร มีอธิบายคำว่า นวกรรม ดังนี้ “บทว่า นวกัมมิกการทวาโซ ความว่า เล่ากันมาว่าพราหมณ์นั้นให้ตัดต้นไม้ในป่าประกอบเป็นปราสาทและเรือนยอดในป่านั้นเอง แล้วนำมา ขยายยังพระนครชื่อว่า นวกัมมิก เพราะอาศัยนวกรรมเลี้ยงชีพดังกล่าวแล้ว โดยโคตรชื่อว่า การทวาชะ เหตุนี้จึงชื่อว่า นวกัมมิกการทวาชะ. บทว่า ทิสวานสส เอตทโหสิ ความว่า พราหมณ์นั้นได้มีความคิดดังนี้ เพราะเห็นพระผู้มีพระภาคเจ้าประทับนั่ง เปล่งพระฉัพพณรังสี

บทว่า วณสมิ ได้แก่ในไพรสนต์นี้ บทว่า อุจฉินนมูล เหม วณ ความว่า ป่าคือกิเลส อันเรดอนรากเสียแล้ว. บทว่า นิพพนโถ ได้แก่ ปราศจากป่าคือกิเลส. บทว่า เอโก รเม ได้แก่ เรานี้แต่ผู้เดียวเท่านั้น. บทว่า อรตี วิปทหาย ความว่า ละความระอาในการเสพเสนาสนะอันสังัดและการเจริญภาวนา” (ส.ส.อ. 25/708/289)

สรุปว่า งานนวกรรมมีปรากฏในพระไตรปิฎกและอรรถกถา พระพุทธองค์ทรงอนุญาตเสนาสนะ 5 ชนิด คือ วิหาร เรือนมุงแถบเดียว เรือนชั้น เรือนโล้น และถ้ำ มีการบัญญัติพระวินัยให้พระภิกษุรวมนวกรรมวิหารทั้งหลาย มีการก่อสร้างโคกมหาวิหารโดยพระเจ้าอโศกมหาราช สร้างบุพพารามของนางวิสาขาโดยมีการมอบหมายให้พระโมคคัลลานะเป็นผู้ควบคุมการก่อสร้างหรือที่เรียกว่า นวกรรมาธิญญายี แปลว่าผู้อำนวยหรือควบคุมการก่อสร้าง

## วิวัฒนาการงานนวกรรมในพระพุทธศาสนาเถรวาท

### งานนวกรรมในสมัยพุทธกาล

ตลอดระยะเวลา 45 พรรษา ที่พระพุทธองค์ได้เสด็จไปจำพรรษาตามวัดหรือพระวิหาร ซึ่งได้ออกเผยแผ่พระพุทธศาสนาไปทั่วดินแดนชมพูทวีป มีสิ่งปลูกสร้างเป็นที่พระพุทธองค์และพระสาวกประทับอยู่อาศัย ดังนี้

**พระวิหารเวฬุวัน** เป็นป่าไผ่ สวนที่ประพาสพักผ่อนของพระเจ้าพิมพิสาร อยู่ไม่ไกลจากนครราชคฤห์ นครหลวงของแคว้นมคธ เป็นสถานที่ร่มรื่นสงบ มีทางไปมาสะดวก พระเจ้าพิมพิสารถวายเป็นสังฆาราม พระพุทธเจ้าทรงประทับอยู่จำพรรษาที่ 2-3-4 และพรรษาที่ 17 กับ 20 ภายหลังจากตรัสรู้

พระเวฬุวันวิหารนับเป็นอารามในระยะเวลาประดิษฐานพระศาสนาในระยะแรกเริ่ม

**กุฎาคาร** เป็นพระอารามที่ประทับในป่ามหาวัน เป็นป่าใหญ่ใกล้เมืองเวสาลี แคว้นวัชชีในพรรษาที่ 5 ภายหลังจากการตรัสรู้ พระพุทธเจ้าทรงประทับจำพรรษา ณ กุฎาคารในป่ามหาวัน นครเวสาลี เขตวันมหาวิหาร เป็นมหาวิหารที่ประทับของพระพุทธเจ้าและพระภิกษุสงฆ์ ตั้งอยู่ทางใต้ของนครสาวัตถีเมืองหลวงของแคว้นโกศล เป็นสถานที่ซึ่งพระพุทธเจ้าประทับจำพรรษานานที่สุดในระหว่างเวลา 45 ปี แห่งการบำเพ็ญพุทธกิจ

**ชีวกัมพวัน** หมอชีวกโกมารภัจจ์ แพทย์ประจำพระองค์พระพุทธเจ้าและประจำพระภิกษุสงฆ์ หมอชีวกโกมารภัจจ์เป็นมหาอุบาสกสำคัญที่ได้รับการยกย่องเป็นเอตทัคคะในบรรดาอุบาสกผู้เลื่อมใสในบุคคล หมอชีวกได้บรรลุนิพพานที่พระโสตาบันและด้วยศรัทธาในพระพุทธเจ้าปรารถนาจะไปเฝ้าวันละ 2-3 ครั้งพระพุทธเจ้าทรงประทับจำพรรษา ณ พระเวฬุวันวิหารพระนครราชคฤห์ หมอชีวกเห็นว่าพระเวฬุวันไกลเกินไปจึงสร้างวัดถวายในอัมพวันคือสวนมะม่วงของตน

**บุพพาราม** เป็นพระวิหารที่อยู่ใกล้เคียงกับมหาวิหารเชตวันทางใต้ของนครสาวัตถี เมืองหลวงของแคว้นโกศล นางวิสาขามิคารมารดา มหาอุบาสิกาผู้เป็นเอตทัคคะในบรรดาทายิกาทั้งปวงเป็นผู้สร้างถวาย

**โฆสิธาราม** เป็นชื่อวัดสำคัญในกรุงโกสัมพี แคว้นวัชชี ในพรรษาที่ 9 ภายหลังจากตรัสรู้ พระพุทธเจ้าทรงประทับจำพรรษา ณ พระอารามแห่งนี้ อันเป็นอารามที่โฆษเศรษฐีสร้างถวายจนทศกาลเป็นศาลาไม้จันทน์แดงในมกุฏการาม แคว้นสุนาปรีนตะ พระมหาสาวกปุนณสุนาปรีนตะซึ่งจำพรรษาที่วัดมกุฏการามได้แนะนำให้น้องชายของท่านและพ่อค้ารวม 500 คน แบ่งไม้จันทน์แดงที่มีค่าสูงสร้างถวายพระพุทธเจ้าแล้วทูลอาราธนาเสด็จ-

มายังแคว้นสุนาปรีนตะ พระพุทธเจ้าได้ประทับรอยพระบาทไว้ที่ริมฝั่งแม่น้ำนมมทาและที่ภูเขาสัจจพันธ์ อันนับว่าเป็นการเกิดขึ้นของรอยพระพุทธบาท

**นิโครธาราม** เป็นพระอารามที่พระญาติสร้างถวายพระพุทธเจ้าอยู่ใกล้กรุงกบิลพัสดุ์ นครหลวงของแคว้นสักกะ ในพรรษาที่ 15 หลังจากตรัสรู้ พระพุทธเจ้าทรงประทับจำพรรษาที่นิโครธาราม อัคราพเจตีย์วิหารอยู่ในเมืองอาฬวี ในพรรษาที่ 16

ภายหลังตรัสรู้ระหว่าง 45 ปี แห่งการบำเพ็ญ พระพุทธเจ้าได้เสด็จไปประทับจำพรรษา ณ วิหารแห่งนี้ (ภัทรวรรณ วันทนชัยสุข, 2546 : 120)

สรุปว่า ในช่วง 45 ปีที่พระพุทธเจ้าประทับในสถานที่ต่างๆ เพื่อเผยแผ่พระพุทธศาสนา มีสิ่งปลูกสร้างสำคัญหลายแห่ง เช่น พระวิหารเวฬุวัน ที่พระพุทธเจ้าเคยประทับจำพรรษาในหลายปี และกุฎาคารในป่ามหาวันประทับในพรรษาที่ 5 นอกจากนี้ยังมีเขตวันมหาวีรหารที่เป็นที่ประทับในระยะยาว และชีวภัมพวันซึ่งหมอชีวโกมารภักจได้สร้างถวายวัดในอัมพวัน สำหรับบุพพารามและโฆสิตารามเป็นวัดที่สำคัญที่สร้างถวายโดยผู้มีศรัทธา รวมถึงนิโครธารามและอัคคาพเวเจตีย์วิหารที่พระพุทธเจ้าได้ประทับจำพรรษาในช่วงต่างๆ ตลอด 45 ปี.

### งานนวกกรรมในยุคสมัยต่าง ๆ

ในสมัยสุโขทัยนี้ เมื่อลัทธิลังกาวงศ์ได้เผยแผ่เข้ามาสู่สุโขทัยแล้ว พระสงฆ์ลังกาวงศ์ไม่ชอบอยู่ในละแวกบ้าน เพราะถือความมกน้อยสันโดษเป็นสำคัญ จึงมักไปอยู่ ณ อรัญญิก (ป่า) และในครั้งนั้นมีพระสงฆ์จำนวนไม่น้อยที่ชอบอยู่สันโดษในที่เงียบสงัดตามหลักวิปัสสนาธุระในพระธรรมวินัย และชอบจาริกไปในที่ต่าง ๆ ไม่อยู่ประจำที่เพื่ออบรมคุณธรรมเฉพาะตัวบ้าง สั่งสอนพระธรรมแก่ประชาชนบ้าง พระสงฆ์สมัยนั้นจึงเรียกว่าพระสงฆ์ฝ่ายอรัญวาสี หมายถึง พระสงฆ์ที่อาศัยอยู่ในป่า ไม่ได้สร้างสถานที่ถาวรสำหรับพระสงฆ์ได้พำนักอาศัย

สมัยกรุงศรีอยุธยาเป็นราชธานี ประเพณีการสร้างวัดเป็นที่นิยมแพร่หลาย การสร้างวัดในสมัยนี้แตกต่างกับสมัยกรุงสุโขทัย การสร้างอุโบสถถือว่าเป็นสิ่งสำคัญและมีการสร้างแทบทุกวัด นอกจากนั้นยังมีการสร้างกุฏิสงฆ์เป็นที่พำนักประจำของพระสงฆ์ในแทบทุกวัดด้วย ที่เป็นเช่นนั้นเพราะในสมัยนี้คตินิการบวชเรียนถือเป็นประเพณีที่ต้องทำกันในกลุ่มผู้ชาย ทำให้มีพระสงฆ์เพิ่มขึ้นมาก จึงจำเป็นต้องมีพระอุโบสถและกุฏิที่พระสงฆ์พำนักอยู่ตามวัดมากขึ้น ซึ่งจากการที่นิยมบวชกันแพร่หลายทำให้มีการบวชแบบชั่วคราวขึ้น โดยอาศัยการศึกษาเป็นสำคัญ เป็นผลให้การศึกษาได้เจริญขึ้นตามวัด วัดจึงมีบทบาทสำคัญด้านการศึกษาขึ้นในสมัยนี้ วัดเป็นสถานที่ซึ่งผู้ปกครองพาเด็กไปฝากเรียนดังเช่นโรงเรียนในปัจจุบัน ส่วนพระสงฆ์ที่อยู่ตามวัดประจำจึงเรียกว่าคามวาสี หมายถึงพระสงฆ์ที่อยู่ใกล้บ้าน ได้ศึกษาธรรมวินัยมากกว่าการเจริญวิปัสสนา (มนตรี ชลาชนนเดช, 2513 : 9 - 11)

การสร้างวัดในสมัยอยุธยาหรือพระเจ้าตากสินมหาราช ส่วนใหญ่จะสืบทอดมาจากสมัยอยุธยาตอนปลาย ไม่ว่าจะเป็นโบสถ์วิหารที่นิยมสร้างแนวอ่อนโค้งแบบท้องสำเภา หรือแบบเจดีย์ย่อมุมไม้สิบสอง และเจดีย์ทรงลังกา แต่มีการประดับลวดลายที่องค์เจดีย์และปล้องโหนดหรือบัวกลุ่มมากขึ้น โบสถ์วิหารที่สร้างในสมัยนี้มีลักษณะเฉพาะคือส่วนตรงกลางของหน้าบันจะประดับลวดลายเป็นรูปหน้าต่างเรือนไทย 1 ช่อง มีบานหน้าต่าง 2 บาน แวดล้อมด้วยลวดลายใบไม้หรือดอกไม้ก้านขด ดังเช่น วัดอินทาราม ธนบุรี เป็นต้น (กรมศิลปากร, 2533 : 40)

การสร้างวัดในสมัยรัตนโกสินทร์ยังคงเป็นอย่างที่สืบทอดกันมาในอดีต คือเป็นวัดพุทธเจดีย์และวัดอนุสาวรีย์ แต่สิ่งที่แตกต่างไปจากเดิม คือการที่ให้ความสำคัญกับการสร้างกุฏิพระสงฆ์และการสร้างศาลาการเปรียญ โดยที่วัดพุทธเจดีย์ต่าง ๆ ที่สร้างโดยชาวบ้านนั้นมักเริ่มจากการสร้างกุฏิพระสงฆ์ก่อนเพื่อเป็นที่พำนักของพระสงฆ์ แล้วจึงสร้างศาลาการเปรียญเป็นที่ประดิษฐานพระพุทธรูปและเป็นที่ทำบุญพึ่งเทศน์ด้วย ส่วนพุทธสถานอื่น ๆ จะเลือกสร้างขึ้นภายหลังตามกำลังที่มี อุโบสถก็มักสร้างภายหลัง ยกเว้นวัดอนุสาวรีย์ซึ่งผู้มีทรัพย์จะสร้างอุโบสถขึ้นตั้งแต่แรก ส่วนพระสถูปเจดีย์และวิหารมักสร้างภายหลัง ทั้งนี้เพราะพระสถูปเจดีย์ได้มีมากอยู่แล้ว ส่วนวิหารนั้นได้มีการใช้ศาลาการเปรียญทำหน้าที่แทน (สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ, 2471 : 24)

### งานนวกกรรมในยุคปัจจุบัน

วัดในฐานะศูนย์กลางของชุมชนไทยมาแต่โบราณ ไม่เพียงแต่เป็นสถานที่ประกอบพิธีกรรมทางศาสนา แต่ยังมีบทบาทสำคัญในด้านการพัฒนาสังคม โดยเฉพาะการส่งเสริมสาธารณประโยชน์ให้กับชุมชนโดยรอบ งานนวกกรรมได้มีการก่อสร้างสิ่งที่เป็นสาธารณประโยชน์ต่อพระสงฆ์และประชาชนที่เข้ามาทำบุญที่วัด โดยมีสิ่งปลูกสร้างประเภทศาสนสถานในปัจจุบันมีดังนี้ (พระปัญญารัตนากร (สำรวย ญาณส่วโร), 2567 : 16-19 )

1) **วิหาร** เป็นสถานที่ประดิษฐานพระพุทธรูปสำคัญ ๆ ของวัดนั้นไว้หรือเป็นอาคารที่ใช้เป็นที่ประดิษฐานพระพุทธรูป คำว่า วิหาร ในความหมายเดิม หมายถึง “ที่อยู่” โดยไม่จำกัดบุคคลชั้นใด ในสมัยพุทธกาล หมายถึงที่อยู่สำหรับพระพุทธเจ้าและพระสาวก ครั้นพระพุทธเจ้าดับขันธปรินิพพานแล้ว วิหารได้รับการสร้างขึ้นเป็นที่ประดิษฐานพระพุทธรูปปฏิมากร

2) **มณฑป** คือ อาคารที่มีรูปแบบสถาปัตยกรรมเป็นอย่างเรือนรูปสี่เหลี่ยม มักทำหลังคาเป็นรูปทรงกรวยสี่เหลี่ยมปลายเรียวแหลมใช้เป็นสถานที่สำหรับประดิษฐานพระพุทธรูปรอยพระพุทธบาทหรือพระไตรปิฎกที่สำคัญ

3) **อุโบสถ** คือ อาคารสำหรับพระสงฆ์ใช้ประโยชน์สำหรับการทำ “อุโบสถสังฆกรรม” เป็นประจำทุก ๆ กึ่งเดือน จึงได้รับการขนานนามตามกิจของพระสงฆ์ดังกล่าวว่า “อุโบสถ” หรือที่เรียกโดยย่อว่า โบสถ์ การทำอุโบสถกรรม หมายถึง การที่พระสงฆ์มาประชุมร่วมกันเพื่อสวดปาติโมกข์

4) **หอพระธรรม** หรือ หอไตร คือ อาคารสำหรับเก็บรักษา “พระไตรปิฎก” เปรียบเสมือน “หอสมุด” ของวัด แต่ละแห่งเป็นที่เก็บรักษาคัมภีร์คำสอนของพระพุทธศาสนา ซึ่งพระสงฆ์ใช้สำหรับศึกษาและเผยแผ่แก่บรรดาพุทธศาสนิกชน หอพระธรรมหรือหอไตรเป็นอาคารขนาดเล็ก ๆ ยกพื้นสูง มักทำเฉลียงรอบและปลูกสร้างหอขึ้นในสระ โดยใช้น้ำหล่อเสาเพื่อกันมด ปลวกและหนู มิให้ไปทำลายพระคัมภีร์ต่าง ๆ

5) **ระเบียง** คือ สิ่งปลูกสร้างที่มีลักษณะอย่างโรงยาว ๆ ด้านหน้าเปิดโล่ง ด้านหลังกั้นฝาพับ มีหลังคาคลุมตลอด ระเบียงมักทำขึ้นล้อมพระสถูปเจดีย์ มหาธาตุเจดีย์ อุโบสถและวิหาร

6) **กำแพงแก้ว** คือ สิ่งก่อสร้างสำหรับกั้นเขตแดนออกเป็นสัดส่วน มีลักษณะเป็นกำแพงขนาดเตี้ย ๆ ที่ทำขึ้นสำหรับล้อมเขตที่ตั้งอุโบสถ วิหาร สถูปเจดีย์ มหาธาตุเจดีย์

7) **ศาลาราย** คือ สิ่งปลูกสร้างลักษณะอย่างโรงรูปทรงสี่เหลี่ยม โดยมากยกพื้นเตี้ย ๆ มีหลังคาทรงจั่วและมักทำเป็นศาลาโล่งไม่มีมียกกันฝาปลูกเรียงรายไปโดยรอบอุโบสถหรือวิหาร สำหรับพุทธศาสนิกชนใช้เป็นที่เตรียมการบำเพ็ญกุศลหรือนั่งพักผ่อนขณะมาปฏิบัติธรรมในวัด

สรุปว่า วัดในพระพุทธศาสนาเป็นสถานที่ประกอบพิธีกรรมทางศาสนา แต่ยังมีบทบาทสำคัญในการพัฒนาสังคมและส่งเสริมสาธารณประโยชน์ในชุมชน ด้วยการก่อสร้างสิ่งปลูกสร้างที่มีประโยชน์ เช่น วิหาร (สถานที่ประดิษฐานพระพุทธรูป), มณฑป (อาคารสำหรับประดิษฐานพระพุทธรูปหรือพระไตรปิฎก), อุโบสถ (สำหรับทำอุโบสถสังฆกรรม), หอพระธรรม (สำหรับเก็บพระไตรปิฎก), ระเบียง (ล้อมพระสถูปเจดีย์), กำแพงแก้ว (กั้นเขตแดนวัด), และศาลาราย (สำหรับบำเพ็ญกุศลหรือนั่งพักผ่อน).

#### หลักสี่ปายะ 4

การบริหารงานด้านสาธารณูปการของเจ้าอาวาสหรือวัดตามพระธรรมวินัยควรให้เกิดความสุข (สี่ปายะ) 4 อย่าง คือ (พระราชรัตนมุนี ชัยวัฒน์ปญญาสิริ, 2538 : 9-12)

1) **อवासสี่ปายะ** ที่อยู่เป็นที่สบาย คือทำให้วัดเป็นอารามรมณียสถานเป็นที่รื่นรมย์เจริญตาสบายใจแก่ผู้พบเห็น ให้เป็นศูนย์กลางของชุมชนทั้งด้านวัตถุและด้านจิตใจจากการศึกษาวัดในสมัยพุทธกาลพอสรุปสาระสำคัญได้ ดังนี้

(ก) ที่ตั้งไม่ใกล้ และไม่ไกลจากชุมชนมากเกินไป

(ข) มีการแบ่งเขตพุทธาวาส และสังฆาวาส

(ค) มีต้นไม้ตามธรรมชาติอย่างสวนโมกขพลาราม ถ้าจะปลูกต้นไม้ยืนต้นปลูกไม้ให้ร่มเงามากกว่าไม้ผล

(ง) มักตั้งอยู่ในทำเลที่เหมาะสมแก่การประพฤติธรรม เช่น ภูเขา ลำธาร สวนป่า ละครเมฆ เป็นต้น

2) **อาหารสี่ปายะ** อาหารเป็นที่สบาย ตามปกติเมื่อมีที่อยู่แล้วต้องคำนึงถึงการกิน การจัดสวัสดิการ เรื่องในสมัยพระรัตนมุนี ในปัจจุบันเป็นหน้าที่ของเจ้าอาวาสการจัดสวัสดิการด้านอาหาร จึงควรเป็นภาระของฝ่ายสาธารณูปการ ควรรวมเรื่องต่าง ๆ เกี่ยวข้องไว้ดังนี้

3) **บุคคลสี่ปายะ** บุคคลเป็นที่สบาย บางแห่งไม่คำนึงถึงเรื่องของบุคคลที่อยู่ภายในวัด ซึ่งเป็นสาเหตุของความเจริญและความเสื่อมลงของศาสนา คนวัดแบ่งออกเป็น 4 ประเภท คือ 1) พระภิกษุ 2) สามเณร 3) อุบาสก อุบาสิกา (แม่ชี) และ 4) เด็กวัด วัดใดดีหรือไม่ดีให้ดูจากบุคคล 4 ประเภทนี้ โดยการจัดที่อยู่ของบุคคลแต่ละประเภทให้เหมาะสมตามสถานภาพของแต่ละบุคคลไม่ให้ปะปนกัน โดยเฉพาะถ้าในวัดมีแม่ชีไปถือศีลอยู่ประจำ ควรมีการแบ่งเขตพระภิกษุ สามเณรกับแม่ชีอย่างเด่นชัด การติดต่อกันควรกำหนดสถานที่และเวลา ที่อยู่ของเด็กวัดควรสะอาดและมีระเบียบ มีการวางกฎเกณฑ์ให้ปฏิบัติพร้อมบทกำหนดโทษ ทั้งนี้ควรกำหนดวันให้มีการพัฒนาวัดร่วมกัน

4) **ธรรมสี่ปายะ** ธรรมเป็นที่สบาย เป็นจุดมุ่งหมายหลักของวัด คือ สถานที่ประพฤติธรรมจัดการใด ๆ เรื่องสาธารณูปการ จึงไม่ควรลืมหวัใจ ถ้าลืมหวัใจ จะได้สิ่งไม่ควรได้ สิ่งที่จะก่อให้เกิดธรรมสี่ปายะ คือธรรมเป็นที่สบายนั้นคือบริเวณวัดร่มรื่น สดชื่น มีต้นไม้ปลูกหญ้าอย่างเป็นระเบียบ ถ้าจะจัดให้มีสระน้ำสวย ๆ ไว้ในบริเวณได้ยิ่งดี โครงการต้นไม้ปลูกได้อย่างที่ทำตามวัดหลายแห่ง คือมีสุภาภิตสอนใจ ปรีชาธรรม คติธรรมไปติดไว้ อย่างวัดพุทธธรรม จังหวัดเชียงใหม่จะเป็นการดีมาก

สรุปว่า หลักสี่ปายะ 4 คือแนวทางการบริหารงานด้านสาธารณูปการของวัดเพื่อให้เกิดความสุขและความสบายแก่ผู้คนในชุมชน โดยมีการจัดการดังนี้ วัดควรตั้งอยู่ในทำเลที่เหมาะสม เช่น มีการแบ่งเขตพุทธาวาสและสังฆาวาส พร้อมทั้งมีสิ่งแวดล้อมธรรมชาติ เช่น ต้นไม้ที่ให้ร่มเงาเพื่อความร่มรื่นและสบาย ทั้งนี้การจัดการด้านอาหารภายในวัดก็เป็นส่วนสำคัญในการดูแลผู้คนใน

วัด รวมถึงการจัดที่อยู่อาศัยให้เหมาะสมกับสถานะของบุคคลต่าง ๆ เช่น พระภิกษุ สามเณร อุบาสก อุบาสิกา และเด็กวัด โดยการแบ่งเขตและกำหนดกฎระเบียบที่ชัดเจน สำหรับการส่งเสริมการประพฤติธรรม วัดควรมีสภาพแวดล้อมที่ร่มรื่น

### การก่อสร้างและบูรณปฏิสังขรณ์เสนาสนะ

เสนาสนะและสิ่งก่อสร้างภายในวัด เป็นองค์ประกอบสำคัญที่สะท้อนถึงความเจริญรุ่งเรืองและความมั่นคงของพระพุทธศาสนา การก่อสร้างและบูรณปฏิสังขรณ์เสนาสนะจึงเป็นสิ่งที่ช่วยรักษาคุณค่าทางศาสนา ศิลปะ และวัฒนธรรมให้คงอยู่ มีดังนี้ (พระครูวิโรจน์กาญจนเขต, 2566 : 73-74)

การบูรณปฏิสังขรณ์หรือปลูกสร้างเสนาสนะและศาสนวัตถุ เช่น พระอุโบสถ วิหาร ศาลาการเปรียญ เป็นต้น ควรรักษาศิลปกรรมของไทยอันเป็นการแสดงออกและเป็นแหล่งฝากไว้ซึ่งวัฒนธรรมของชาติและของท้องถิ่นมีขนาดและจำนวนเท่าที่จำเป็น มิใช่ว่าวัดใหญ่จะต้องสร้างเสนาสนะหรือถาวรวัตถุใหญ่โตเสมอไป

สำหรับการบูรณปฏิสังขรณ์วัตถุที่เป็นศิลปะ ที่ควรอนุรักษ์ไว้เพราะเป็นของโบราณ เจ้าอาวาสพึงสังวรไว้ด้วยว่า สวยงามกับสวยศิลปะมีความหมายให้ประโยชน์ต่างกัน ดังเช่น วัดที่จะบูรณะศาลาวัตถุของวัดอันเป็นศิลปะและโบราณวัตถุมีชิ้นส่วนที่ล่องรักปิดทองไว้ช้านานแต่เกิดชำรุดเสียหายไปบางส่วน เมื่อวัดจัดซ่อมแซม ก็ควรล่องรักปิดทองเฉพาะส่วนที่ซ่อมใหม่ ถาล่องรักปิดทองทั้งของเก่าและใหม่ มองดูจะเป็นของใหม่ทั้งหมดหาของเก่าไม่ได้ทำให้คุณค่าศิลปวัตถุและโบราณวัตถุเสียไปจริงอยู่การล่องรักปิดทองทั้งของเก่าดูสวยงามดี แต่ไม่สวย ศิลปะการกระทำเช่นนี้ เป็นที่ตำหนิตติเตียนของนักโบราณคดีทางวัดจึงควรรักษาศิลปวัตถุและโบราณวัตถุให้เป็นสมบัติของวัด เป็นประโยชน์แก่ประเทศชาติสืบไป

วัดมีศิลปะโบราณวัตถุสถาน อันมีคุณค่าทางศิลปะโบราณคดีและประวัติศาสตร์ของชาติ เช่นอาคารเสนาสนะต่าง ๆ มีกุฏิ ศาลาการเปรียญ วิหาร และอุโบสถ ตลอดจนสิ่งก่อสร้างอื่น ๆ เช่น หอระฆังหอไตร พระสถูปเจดีย์ และปูชนียวัตถุต่าง ๆ เช่น พระพุทธรูป เครื่องบรรจุพระบรมธาตุเป็นแบบอย่างสถาปัตยกรรม ปฎิมากรรมของไทยในเสนาสนะและอาคารเหล่านั้นอาจมีลวดลายแกะสลักหรือภาพผนังที่เป็นภาพเขียนอันมีคุณค่าทางศิลปะ ประวัติศาสตร์และวรรณคดีของชาติสูง สมควรที่ทางวัดและพระภิกษุสามเณรและประชาชนจะได้ช่วยกันอนุรักษ์ไว้

การอนุรักษ์ศิลปะโบราณวัตถุสถานของวัดที่ควรปฏิบัติก็คือ แจ้งให้กรมศิลปากร กระทรวงศึกษาธิการทราบ เพื่อส่งเจ้าหน้าที่มาสำรวจและศึกษา เมื่อเห็นว่าสิ่งใดมีคุณค่าทางโบราณคดีและประวัติศาสตร์ทางกรมศิลปากรก็จะประกาศขึ้นเป็นศิลปะโบราณวัตถุ สถานที่ที่มีเจ้าของหรือผู้ครอบครอง (วัด) โดยชอบด้วยกฎหมาย เมื่อเกิดการชำรุดหักพังหรือเสียหายไม่ว่าด้วยประการใด ๆ ก็จะได้แจ้งให้กรมศิลปากรทราบ มาดูแลอนุรักษ์หรือช่วยเหลือในการบูรณปฏิสังขรณ์ให้ถูกต้องตามหลักกฎหมายได้

สรุปว่า การก่อสร้างและบูรณปฏิสังขรณ์เสนาสนะในวัดมีความสำคัญในการรักษาศิลปะและวัฒนธรรมของชาติ โดยต้องรักษาคุณค่าของโบราณวัตถุ เช่น พระอุโบสถและวิหาร การบูรณะต้องคำนึงถึงการรักษาความเป็นเอกลักษณ์ของของเก่าและของใหม่ และไม่ควรทำให้สิ่งก่อสร้างสูญเสียคุณค่า ทางวัดควรแจ้งกรมศิลปากรเพื่อการอนุรักษ์ตามหลักกฎหมายเมื่อเกิดการชำรุด

### การปรับแต่งภูมิทัศน์วัดในประเทศไทย

วัดในประเทศไทยเป็นศูนย์กลางทางศาสนา ศิลปวัฒนธรรม การปรับแต่งภูมิทัศน์วัดช่วยเสริมสร้างบรรยากาศสงบและความร่มรื่นสำหรับผู้มาปฏิบัติธรรมและทำบุญ มีส่วนช่วยอนุรักษ์สิ่งแวดล้อม พื้นฟูความสมดุลของธรรมชาติ และส่งเสริมให้วัดเป็นแหล่งเรียนรู้ทางศาสนาและวัฒนธรรม ซึ่งจะเห็นได้จากโครงการวัดสร้างสุข ดังนี้ (อนูวรรตน์ ศิลาเรืองอำไพและคณะ, 2556 : 2-8)

โครงการวัดสร้างสุข เป็นโครงการที่ริเริ่มจากสำนักงานกองทุนสนับสนุนการสร้างเสริมสุขภาพ หรือ สสส. โดยร่วมมือกับสมาคมส่งเสริมเทคโนโลยี (ไทย-ญี่ปุ่น) หรือ ส.ท.ท. ซึ่งเป็นโครงการเชิงปฏิบัติให้เป็นจริง โดยเป็นกิจกรรมแบบปรับวิธีคิดในการทำบุญตามวิถีชีวิตแบบใหม่ คือ การใช้เครื่องมือบริหารอุตสาหกรรมแบบ 5 ส มาเป็นกลไกในการขับเคลื่อน เปลี่ยนจาก “แรงเงิน” เป็น “แรงใจ” จากสังคม “ทุนนิยม” เป็นสังคม “บุญนิยม” โดยการถวายความรู้พระสงฆ์ได้เข้าใจและปฏิบัติตามแนวทาง 5 ส เพื่อให้พระสงฆ์เป็นผู้นำบุญเทศน์ 5 ส สู่ประชาชนและชักชวนการพัฒนาวัดด้วยร่างกาย ทำความสะอาดวัด จัดระบบการจราจรของวัด ทำความสะอาดห้องน้ำวัด จัดระบบการเก็บขยะของวัด การจัดเก็บของใช้สงฆ์ ทั้งนี้เพื่อสร้างบรรยากาศให้วัดกลับมาเป็น “สัปปายะสถาน” เพื่อให้พุทธศาสนิกชนได้สัมผัสความสะอาด สว่าง สงบ ในขณะที่พัฒนาวัดเท่ากับคิดพิจารณาฝึกจิตโดยใช้หลัก 5 ส โดยหวังจะให้ติดเป็นนิสัยคนไทยกลับไปใช้ในบ้าน ในครอบครัว สังคม ประเทศชาติ เกิดกระแสนิยม (บุญนิยม) ที่ถูกต้อง แนวปฏิบัติหรือพัฒนา “วัดสร้างสุข” แบบ 5 ส ได้แก่ 1) สะสาง 2) สะดวก 3) สะอาด 4) สร้างมาตรฐาน 5) สร้างวินัย มีดังต่อไปนี้ (อนูวรรตน์ ศิลาเรืองอำไพและคณะ, 2561 : 4)

ส 1 สะสาง จาคะ ของส่วนตัวของพระสงฆ์ควรมีสิ่งของที่จำเป็นเท่านั้น ในพระวินัยได้เปรียบพระสงฆ์ต้องมีลักษณะคล้ายนก นกจะต้องสามารถโฉบินย้ายถิ่นฐานได้อย่างอิสระเสรีไม่มีนกตัวใดที่แบกรับไปด้วย ดังนั้นสิ่งที่เป็นส่วนตัวของพระสงฆ์ที่จำเป็น

คือ ไตร จีวร และสังฆาฏิ ดังนั้นสิ่งที่นอกเหนือจากนี้ควรจาคะหรือบริจาคออกเป็นของสงฆ์หรือของส่วนรวมในที่นี้ คือ ถ้าอะไรที่ “ไม่จำเป็น” ต้องกำจัดออก ถ้าอะไรที่ “จำเป็น” แล้วไม่มีมาเติมเพื่อให้งานหรือกิจการทำได้โดยสมบูรณ์ ส่วนใหญ่ของในวัดจะไม่จำเป็นหรือเกินความจำเป็นเพราะได้รับบริจาคจากญาติโยมเป็นจำนวนมาก แล้วขาดการบริหารจัดการ ซึ่งไม่ใช่กิจของสงฆ์โดยตรง ดังนั้นฆราวาสที่ปวารณาตัว หรือ สามเณร และชุมชน ต้องเป็นธุระจัดการวางระบบเพื่อให้สถานที่วัดเป็นสัปปายะ

ส 2 สะดวก สติ เป็นกุญแจที่สำคัญที่จะทำให้การกระทำไม่เกิดความสูญเปล่า ในที่นี้คือสามารถรู้ตัวได้ตลอด รู้ว่าตัวเองสิ่งของตรงไหนอย่างไร ถ้าจะสามารถรู้ได้ตลอดเวลาที่ต้องมีระบบในการจัดเก็บให้สามารถสังเกตได้ง่าย จำได้ง่าย เห็นได้ง่าย รู้เข้าใจได้ในทันที

ส 3 สะอาด การปลงอาบัติ ในที่นี้ หมายถึง สำรວាว่ามื่อะไรผิดปกติหรือไม่ โดยการทำความสะอาด ไม่สะสม ทำกิจให้เสร็จไม่เป็นภาระของคนอื่น เพื่อให้สามารถสังเกตหรือตรวจสอบได้ว่ามื่อะไรผิดปกติหรือไม่

ส 4 สร้างมาตรฐาน พระธรรมวินัย ในที่นี้ คือ การกำหนดสิ่งที่ต้องทำ ปฏิบัติ เป็นกฎเกณฑ์ เพื่อให้ทุกคนสามารถทำได้เหมือน ๆ กัน เข้าใจตรงกัน ซึ่งอาจเป็นกฎระเบียบในการจัดวางสิ่งของ การเก็บ การค้นหา การใช้

ส 5 สร้างวินัย รักษาพระธรรมวินัย ในที่นี้คือ การรักษากฎระเบียบที่วางไว้ต้องเคร่งครัด ถ้าเห็นว่ามื่อะไรที่ดีกว่าก็ต้องแก้ไขมาตรฐานให้เหมาะสม ดังนั้นมาตรฐานต้องปรับให้ทันสมัยเหมาะสมกับกาลเวลาและงาน แต่ไม่ได้เกี่ยวกับพระธรรมวินัยที่พระพุทธเจ้าที่ได้บัญญัติไว้เพราะเป็นอภิลักขิต ไม่แปรผันตามเวลา เป็นสัจจะธรรมที่เป็นจริงตลอดเวลา

สรุปว่า การปรับแต่งภูมิทัศน์วัดในประเทศไทยช่วยเสริมสร้างบรรยากาศสงบและร่มรื่นสำหรับการปฏิบัติธรรม โดยมีโครงการ "วัดสร้างสุข" ที่ริเริ่มโดยสำนักงานกองทุนสนับสนุนการส่งเสริมสุขภาพ (สสส.) ซึ่งใช้หลัก 5 ส เพื่อพัฒนาวัดให้เป็นสถานที่ที่สะอาด สงบ และมีระบบที่ดี รวมถึงการจัดการสิ่งของภายในวัดอย่างมีระเบียบ โดยหลัก 5 ส ได้แก่ 1) สะสาง กำจัดสิ่งไม่จำเป็น 2) สะดวก การจัดเก็บและการเข้าถึงง่าย 3) สะอาด ทำความสะอาดและตรวจสอบ 4) สร้างมาตรฐาน กำหนดกฎระเบียบ และ 5) สร้างวินัย รักษามาตรฐานและปรับให้ทันสมัย

## สรุป

วิวัฒนาการงานนวัตรมในพระพุทธศาสนาเถรวาทสะท้อนถึงพัฒนาในการสร้างวัดและพระอารามเพื่อเป็นสถานที่ประกอบพิธีกรรมทางพระพุทธศาสนาและที่อยู่อาศัยของพระสงฆ์ โดยมีการแบ่งพื้นที่เป็นเขตต่างๆ เช่น เขตพุทธาวาส เขตสังฆาวาส และเขตธรณีสงฆ์ การพัฒนาเหล่านี้เริ่มต้นจากสมัยพุทธกาลที่มีสถานที่ประทับของพระพุทธองค์และพระสาวก ก่อนจะมีการพัฒนาในยุคต่างๆ ได้แก่ ยุคสุโขทัยที่เริ่มมีการสร้างพระอุโบสถและกุฏิสำหรับพระสงฆ์ โดยวัดกลายเป็นศูนย์กลางในการศึกษาและปฏิบัติธรรม ยุคอยุธยาที่มีการสร้างพระอุโบสถที่มีลักษณะสถาปัตยกรรมโดดเด่นและการใช้วัดเป็นสถานศึกษาของพระสงฆ์และกุลบุตร ยุคธนบุรีที่มีความสวยงามของพระอุโบสถและเจดีย์ทรงลังกา ซึ่งสืบทอดมาจากอยุธยา ยุครัตนโกสินทร์ที่ให้ความสำคัญกับการสร้างศาลาการเปรียญและกุฏิพระสงฆ์ที่รองรับการปฏิบัติธรรมและการเรียนรู้ และยุคปัจจุบันที่มุ่งเน้นการพัฒนาวัดให้เป็นศาสนสถานที่สะท้อนความทันสมัย โดยการพัฒนาในด้านสาธารณูปการและการบูรณะเสนาสนะเพื่อประโยชน์ของพระสงฆ์และประชาชน การพัฒนาในยุคปัจจุบันยังคงมุ่งเน้นการสร้างวัดที่เป็น "รมณียสถาน" โดยใช้หลัก สัปปายะ 4 อย่าง ได้แก่ อาวาสสัปปายะ, อาหารสัปปายะ, บุคคลสัปปายะ, และธรรมสัปปายะ เพื่อสร้างสภาพแวดล้อมที่เหมาะสมในการปฏิบัติธรรมและการพัฒนาจิตใจของทั้งพระสงฆ์และชุมชน ประกอบกับการปรับปรุงภูมิทัศน์ภายในวัดด้วยหลัก 5 ส. โดยมี 1) สะสาง กำจัดสิ่งไม่จำเป็น 2) สะดวก การจัดเก็บและการเข้าถึงง่าย 3) สะอาด สะอาด ทำความสะอาดและตรวจสอบ 4) สร้างมาตรฐาน กำหนดกฎระเบียบ 5) สร้างวินัย รักษามาตรฐานและปรับให้ทันสมัย

### เอกสารอ้างอิง

- กรมศิลปากร. (2533). วรรณิกการพุทธสถานไทย. กรุงเทพฯ : บริษัท อมรินทร์ พริ้นติ้ง กรุ๊ป จำกัด.
- คณะกรรมการฝ่ายสาธารณูปการของมหาเถรสมาคม. (2563). คู่มือและแนวปฏิบัติโครงการ วัด ประชา รัฐ สร้างสุข. พิมพ์ครั้งที่ 1. นนทบุรี : นิติธรรมการพิมพ์.
- โชติ กัลยาณมิตร. (2539). สถาปัตยกรรมไทยแบบเดิม. กรุงเทพมหานคร : มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์.
- นารถ โพธิประสาท. (2542). สถาปัตยกรรมในประเทศไทย. กรุงเทพมหานคร : การไฟฟ้าฝ่ายผลิตแห่งประเทศไทย.
- พระครูวิโรจน์กาญจนเขต. (2566). การจัดการและพัฒนาสาธารณูปการ. พระนครศรีอยุธยา : สำนักพิมพ์มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย.
- พระราชรัตนมณี (ชัยวัฒน์ ปณฺญาสิริ). (2538). การจัดการสาธารณูปการและสาธารณสงเคราะห์ของวัด. กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์การศาสนา.
- พระปัญญารัตนากร (สำรวย ญาณส่วโร). (2567). พุทธนวัตกรรมการเชิงปฏิบัติการ ; การบริหารงานสาธารณูปการ : วัด. กรุงเทพฯ : หจก. แอลซีพี ฐิติพรการพิมพ์.
- ภัทรบถ ฤทธิเต็มและพระมหาชุตีภัก อภินนโท. (2565). สาธารณูปการวิธิพุทธ. พระนครศรีอยุธยา : สถาบันวิจัยพุทธศาสตร์ มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย.
- ภัทรวรรณ วันทนชัยสุข. (2546). ความรู้เกี่ยวกับพระพุทธเจ้า. กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์ภูมิปัญญา.
- มนตรี ชลายนเดชะ. (2513). วัดแห่งพระพุทธศาสนาในประเทศไทย. วารสารรัฐสภาสาร. 18(12). หน้า 32-35.
- มหามกุฏราชวิทยาลัย. (2557). พระไตรปิฎกและอรรถกถาแปล 91 เล่ม ฉบับมหามกุฏราชวิทยาลัย. นครปฐม : มหามกุฏราชวิทยาลัย.
- ราชกิจจานุเบกษา. (2548). ประกาศกระทรวงธรรมการ แผนกรมสังฆการี เรื่อง จัดระเบียบพระอารามหลวง. เล่ม 32, ตอน ก, 3 ตุลาคม พ.ศ. 2548.
- สมเด็จพระพุทธโฆษาจารย์ (ป.อ. ปยุตฺโต). (2561). บทนำสู่พุทธธรรม ชีวิตงาม สังคมดี ธรรมชาติเป็นรมณีย. (พิมพ์ครั้งที่ 1). ม.ป.ท.
- สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ. (2471). มูลเหตุการสร้างวัดในประเทศไทยสยาม. โรงพิมพ์โสภณพิพรรณาการ.
- สมคิด จิระทัศนกุล. (2543). วัด : พุทธศาสนสถาปัตยกรรมไทย. กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์.
- เสฐียรโกเศศ. (นามแฝง). (2521). การศึกษาเรื่องประเพณีไทยและชีวิตของไทยในสมัยก่อน. (พิมพ์ครั้งที่ 3). กรุงเทพมหานคร : คลังวิทยา.
- อนูวรรตน์ ศิลาเรืองอำไพ และคณะ. (2556). คู่มือวัดสร้างสุข (5 ส ภาคประชาชน). กรุงเทพมหานคร : โครงการวัดสร้างสุข สมาคมส่งเสริมเทคโนโลยี (ไทย-ญี่ปุ่น).
- อนูวรรตน์ ศิลาเรืองอำไพ และคณะ. (2561). วัด ประชา รัฐ สร้างสุข สร้างสปปายะด้วยวิถี 5 ส. (พิมพ์ครั้งที่ 2) กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์ชัยนกรู๊ป.